

اجباری شدن ورزش در مدارس به روایت اسناد

● امین محمدی*

اشاره

حدود یک قرن (۹۵ سال) از تصویب قانون اجباری شدن ورزش در مدارس ایران می‌گذرد. این قانون در دورانی به تصویب مجلس رسید که ایران فاقد زیرساخت‌ها و امکانات لازم برای اجرای کامل آن بود. می‌توان گفت کمبود معلم مهمترین چالشی بود که در زمان تصویب این قانون (۱۳۰۶ شمسی) وجود داشت. حال این سوال مطرح است که چرا با وجود اهمیت ورزش و تأثیر آن بر سلامت و یادگیری دانش‌آموزان، ورزش مدارس کماکان عنصری کم‌اهمیت در نظام آموزشی ایران است. پاسخ به این سوال، پژوهشی همه‌جانبه می‌طلبد. به نظر می‌رسد برای پاسخ به این مسئله در گام اول باید به گذشته رجوع کنیم..

اجباری شدن ورزش در مدارس، چندین دهه پیش از ایران، ابتدا در کشورهایمانند آلمان، سوئد، اتریش و دانمارک اجرایی شد. مسئولان تعلیم و تربیت این کشورها با درک صحیح از تأثیر ورزش بر سلامت روح و جسم دانش‌آموزان و همچنین بر کیفیت یادگیری، ورزش مدارس را اجباری کردند (فتحی، ۱۳۷۰؛ صص ۱۰-۱۵). به همین دلیل هم ورزش مدارس در این کشورها، کماکان چندین دهه از ایران جلوتر است. رسیدن به معرفت و آگاهی از اهمیت ورزش مدارس، برای ایرانیان چندین دهه با تأخیر انجام گرفت.

پس از استقرار نظام مشروطیت و حرکت ایران به سمت نوسازی، برنامه‌ریزان نظام آموزشی در سال ۱۲۹۰ شمسی تلاش کردند، تربیت‌بدنی را وارد قانون نظام جدید مدارس کنند. با وجود اشاره‌های ضمنی به ضرورت توجه تربیت‌بدنی در فحوای این قانون، اجباری شدن آن برای دانش‌آموزان، حدود ۱۶ سال بعد به یک قانون مستقل تبدیل شد. اما فهم برنامه‌ریزان ایران نسبت به موضوع ورزش دانش‌آموزان در زمان تصویب قانون اجباری شدن ورزش در مدارس به چه صورت بود؟ آیا این فهم و شناخت از روی آگاهی و تجربه به دست آمده بود یا صرفاً بر اساس الگوی کشورهای غربی در جهت تصویب این قانون گام برداشتند. در پژوهش پیش رو سعی خواهیم کرد برای پاسخ به این سوال، شرح مختصری از روند

E-mail: Amin.Mohammadi64@ut.ac.ir

* پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

تصویب قانون اجباری شدن ورزش در مدارس را بر اساس اسناد تاریخی ارائه کنیم. بررسی مذاکرات نمایندگان مجلس و بحث و گفت‌وگوی آن‌ها درباره این قانون، پاسخی به سوال طرح شده خواهد بود. به نظر می‌رسد در نهایت ریشه مسئله ناکارآمدی ورزش مدارس در دوره کنونی را بتوان در پاسخ به این سوال مشاهده کرد. در پایان، چند سند مهم درباره این قانون مهم بازخوانی می‌شود.

□ قانون اجباری شدن ورزش در مدارس

هر چند در اسلام مسلمان به یادگیری ورزش‌های مختلفی مثل سوارکاری و تیراندازی تشویق شده‌اند، با این حال شواهدی در دست نیست که نشان دهد پیش از دوره قاجار، ورزش به عنوان بخشی از برنامه آموزشی دانش‌آموزان در ایران وجود داشته است. با وجود اهمیت ورزش‌هایی مثل سوارکاری، چوگان و کشتی در تاریخ ایران، به نظر می‌رسد توجه به ورزش از دوران قاجار و تحت تأثیر غرب صورت گرفته است. بر اساس گزارش مورخان قاجار، در دوره حکومت مظفرالدین‌شاه، «اسباب ورزش» برای فروش از اروپا وارد ایران شده است (سپهر، ۱۳۸۶؛ ج ۱، ص ۵۳۰). شواهد نشان می‌دهد در همان دوره (۱۳۱۶ قمری)، در برخی مدارس که به سبک جدید تأسیس شده بودند، ورزش به عنوان یک واحد درسی تدریس شده است:

بهترین معلمین تهران، مانند میرزا محمد علیخان ذکاءالملک، دکتر سیدولی‌الله‌خان نصر، علیخان ریاضی قجر و غیره در این مدرسه تدریس می‌نمایند و معلمین فارسی و عربی به نوشتن دوره‌های کتب ابتدایی اشتغال می‌ورزند. ترتیب دروس مدرسه و تنظیمات داخلی آن از رعایت حفظ‌الصحه و کیفیت ورود و خروج شاگردان و ورزش بدنی و مشق پا و غیره به صورت‌هایی مقرر می‌شود که اغلب در سایر مدارس از این مدرسه (مدرسه ادب) اقتباس می‌نمایند (دولت‌آبادی، ۱۳۷۱؛ ج ۱، صص ۲۶۰-۲۶۱).

پس از مشروطه نیز با وجود گنجانیدن ورزش در قانون معارف کشور، این مهم مانند بسیاری دیگر از قوانین مترقی به دلیل بی‌ثباتی و آشفتگی سیاسی و اقتصادی هرگز به اجرا در نیامد و تنها در مدارس محدودی آن هم به صورت ابتدایی ورزش دانش‌آموزی وجود داشت (کمام، ۶/۲۷/۳۶/۵/۱۲۷). شواهدی در دست است که نشان می‌دهد که نخبگان کشور کوشش‌هایی در جهت نشان دادن ضرورت ورزش مدارس انجام داده‌اند. از جمله می‌توان به سخنرانی صادق رضازاده شفق برای دانش‌آموزان دارالفنون به درخواست علی‌اکبر داور رئیس کل معارف در فروردین ۱۳۰۱ شمسی اشاره کرد. در آگهی این سخنرانی، داور از همه کسانی که «میل ترقی نژاد ایرانی» هستند دعوت کرده بود در این جلسه شرکت کنند (روزنامه ایران، ۱۳۰۱؛ شماره ۱۱۱۹، ص ۴). هم داور و هم رضازاده شفق در اروپا تحصیل کرده بودند و از اهمیت ورزش مدارس آگاه بودند. در نمونه دیگر، در سال ۱۳۰۴ شمسی، عیسی صدیق که از تحصیل‌کردگان اروپا بود و در دوران پهلوی به وزارت فرهنگ نیز رسید،

در مقاله‌ای در نشریه تعلیم و تربیت به اهمیت ورزش مدارس پرداخته است: تاریخ و تجربه نشان می‌دهد که عموماً اراده قوی در اشخاص صحیح المزاج و سالم و نیرومند موجود است و به‌عکس مردمان ضعیف‌المزاج و نحیف عموماً ضعیف‌الاراده‌اند. ... هر چه انسان قوی‌تر باشد تصمیمی که می‌گیرد بهتر می‌تواند اجرا کند. ... پس باید سعی کرد قوای جسمانی طفل منبسط شود. بدنش چُست و چابک گردد. میل به کار و عمل پیدا کند. ... در اینجا باید اعتراف کرد که ما نه در خانه و نه در مدرسه در فکر پرورش بدن طفل هستیم. ... بدون تردید می‌توان گفت که یکی از مهمترین دلایل این رخوت و سستی و بی‌ارادگی که در افراد ملت ایران دیده می‌شود، نتیجه اصول شرم‌آور و تاسف‌انگیزی است که ما در تربیت بدن اطفال خود تعقیب می‌کنیم. این جامعه را باید تکان داد و انقلابی از طریق پرورش جسم به عمل آورد. در مدرسه بازی و ورزش باید اجباری شود و در درجه اهمیت واقع گردد. ورزش و بازی‌هایی که اروپایی‌ها برای اطفال خود درست کرده‌اند علاوه بر این که عضلات آن‌ها را نمو می‌دهد و خون آن‌ها را زیاد و صاف می‌کند به واسطه ترتیبات منظم و صحیحی که دارند عادت و اخلاق نیکو را از قبل بردباری و خونسردی، شجاعت و تهور در نهاد آن‌ها جا می‌دهند (صدیق، ۱۳۰۴؛ صص ۲۵-۲۸). همان‌طور که می‌بینید در مقاله صدیق، به عملکرد اروپاییان در ورزش مدارس اشاره شده است.

در سال ۱۳۰۵ شمسی سرانجام اجباری شدن ورزش مدارس برای قانون شدن به مجلس شورای ملی فرستاده شد. لایحه ورزش اجباری مدارس در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۰۵ شمسی توسط سیدمحمد تدین وزیر وقت معارف که به تازگی بر کرسی وزارت نشسته بود و در زمان ریاست وزرایی حسن مستوفی در چهار ماده تدوین و به مجلس ارسال شد: ماده اول- وزارت معارف مجاز است که ورزش را در کلیه مدارس جدید اجباری نماید. ماده دوم- به غیر از ایام تعطیل، همه روزه در مدارس مزبوره باید ورزش به عمل آید. ماده سوم- عده ساعات و اوقات ورزش را وزارت معارف معین خواهد کرد.

ماده چهارم- این قانون پس از تصویب تا مدت یک سال در مراکز ایالات و ولایات و بعد در سایر نقاط به موقع اجرا گذاشته خواهد شد (کمام، ۱۳۲۷/۳۶/۵/۶).

لایحه ارسالی در دهم اردیبهشت ۱۳۰۶ در کمیسیون معارف مجلس شورای ملی مورد بحث و بررسی قرار گرفت و عیناً به تصویب این کمیسیون رسید (کمام، ۱۳۲۷/۳۶/۵/۶). پس از تصویب این لایحه در کمیسیون معارف، در جلسه ۲۳ اردیبهشت ۱۳۰۶ مجلس شورای ملی نمایندگان مجلس لایحه ورزش اجباری را به شور گذاشتند و برخی پیشنهادات اصلاحی را به کمیسیون معارف ارجاع دادند. مشروح مذاکرات نمایندگان مجلس نشان می‌دهد که بسیاری از آن‌ها درک درستی از این قانون نداشتند و از اهمیت و ضرورت تصویب آن آگاه نبودند. برای نمونه می‌توان رضا فیروزآبادی را نام برد که با کلیت این قانون به مخالفت برخاست:

بنده متأسفم که هر قانونی که در اروپا اقدام می‌خواهد بشود همان را ما بدون هیچ رعایت کم و زیادی در این جا می‌خواهیم اجرا کنیم. دلم می‌خواست این طریق باشد که اگر مشروبات را در آنجا قدغن کردند اینجا هم بکنند. این را نمی‌کنند ولی این جور چیزها که می‌شود با این که ما خودمان ضرر آن‌ها را می‌دانیم می‌خواهیم آن را این‌جا هم اجرا کنیم و فرق بین این‌جا و آن‌جا را تصور نمی‌کنیم. آن‌جا با این‌جا خیلی فرق دارد؛ اولاً آب‌وهوای آن‌جا غیر از این‌جا است هوای اروپا برورت دارد و رطوبتش زیاد است و غالباً مجبورند به وسیله ورزش رفع برورت از بدن خودشان بکنند؛ ثانیاً در اروپا مردمش همه چیز دارند. غذا دارند بخورند. لباس هم دارند بپوشند، اما ما در این‌جا از این مجلس و شهر که بیرون رفتیم هیچ‌جا مردم چیزی ندارند همه جمع می‌شود در این شهر ورزش آن‌ها این است که شکم آن‌ها را سیر کنید آن وقت بهتر از همه حال می‌آیند. از گرسنگی دارند می‌میرند آن وقت ما این‌جا می‌آییم ورزش برای آن‌ها معین می‌کنیم. فکری برای شکم و برای لباس آن‌ها بکنید. هیچ محتاج ورزش اجبار نیستند آن وقت خیلی مرتبه عالیش را هم می‌گیریم و می‌گوییم ذکور و اناث در مجلس هم گفته می‌شود که ما تا حالا ضعیفه داشتیم حالا می‌خواهیم قویه داشته باشیم این‌ها خیال است. بعد از این که خدا آن‌ها را ضعیف خلق کرده ما نمی‌توانیم آن‌ها را قوی بکنیم. ورزش اجباری در مملکت ما چندان لزوم ندارد، بلکه به یک نظریاتی مضر هم هست. ما باید با اخلاق و روحیات اهل این مملکت، مملکت را اداره کنیم. چیزی را که بیشتر اهل این مملکت عقیده ندارند و می‌خواهند به زور به حلق آن‌ها بکنند نمی‌شود (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ششم، ۱۳۰۶، جلسه ۱۳۹).

در ادامه، شیخ نصرالله بیات و سید یعقوب انوار اضافه شدن تبصره‌ای به این قانون برای اجباری کردن نماز خواندن شاگردان در مدارس را پیشنهاد دادند. از دیگر پیشنهادات نمایندگان می‌توان به پیشنهاد جواد امامی خوبی اشاره کرد که خواستار جایگزین کردن کلمه مکلف به جای مجاز در ماده اول بود. به باور او اینکه وزارت معارف مجاز است ورزش را اجباری کند اجرای این قانون را الزامی نمی‌کرد. عبدالله یاسایی پیشنهاد داد ورزش تنها برای مدارس ذکور اجباری باشد. او معتقد بود زنان طبیعتاً نحیف و ضعیف هستند و لزومی ندارد با کمک ورزش قوی شوند. محمدعلی بامداد نیز پیشنهاد داد که برای ورزش نمره در نظر گرفته شود تا نسبت به سایر دروس مدرسه بی‌اهمیت جلوه نکند و سهراب ساگینیان نیز بر علمی تدریس شدن ورزش در مدارس تأکید داشت (کمام، ۱۹۷۱/۶-۱۹۷۱/۴). این چند نمونه از پیشنهادات قانون‌گذاران دوره ششم مجلس شورای ملی نشان می‌دهد بسیاری از آن‌ها درک صحیحی از قانون اجباری شدن ورزش در مدارس نداشتند. در نهایت این لایحه در جلسه چهاردهم شهریور ماه ۱۳۰۶ شمسی با اصلاحاتی اندک به قانون تبدیل شد:

◇ قانون ورزش اجباری در مدارس جدید

- **ماده اول:** وزارت معارف مجاز است که ورزش را در کلیه جدیده اجباری نماید.
- **ماده دوم:** به غیر از ایام تعطیل همه روزه در مدارس مزبوره باید ورزش به عمل آید.
- **ماده سوم:** عده ساعات و اوقات ورزش و ترتیب آن را وزارت معارف معین خواهد کرد.
- **ماده چهارم:** این قانون پس از تصویب تا مدت یک سال در مراکز ایالات و ولایات و تا مدت سه سال در سایر نقاط به موقع اجراء گذاشته خواهد شد (ساکما، ۲۹۷/۳۸۴۵۵).

همان طور که دیدیم غالب شواهد نشان می‌دهند که اجباری شدن مدارس تحت تأثیر غرب و توسط نخبگانی که در اروپا تحصیل کرده بودند در ایران مطرح و در نهایت به قانون تبدیل شد. آنچه مسلم است بسیاری از قانون‌گذاران و برنامه‌ریزان آن زمان درک صحیحی از این قانون نداشته‌اند و به همین دلیل هم اجرای این قانون برای وزارت معارف غیرالزام‌آور بود.

□ بازخوانی اسناد

ساحت مقام محترم مجلس شورای ملی شیدالله ارکانه بر آقایان نمایندگان محترم پوشیده نیست که از قدیم‌الایام رخوت و رکود مزاج افراد مملکت قوت یافته و چنانچه ادامه حاصل کند، موجب بدبختی و اضمحلال خواهد شد. برای رفع این مرض عمومی بهترین وسیله ترویج ورزش و تربیت بدنی است در کلیه مدارس جدیده. وزارت معارف تاکنون در این قسمت اقداماتی نموده و حتی‌الامکان در مدارس دولتی تا حدی ورزش را معمول داشته است. لیکن چنانچه باید و شاید در اغلب مدارس مسئله ورزش چندان مورد توجه نبوده و مخصوصاً در اکثر ولایات تربیت بدنی به هیچ وجه صورت خارجی پیدا نکرده است.

- نظر به مراتب مذکوره وزارت معارف لازم می‌بیند که ورزش را در کلیه مدارس جدیده اجباری کند و برای حصول این مقصود مواد ذیل را برای تصویب تقدیم می‌نماید:
- **ماده اول:** وزارت معارف مجاز است که ورزش را در کلیه مدارس جدیده اجباری نماید.
  - **ماده دوم:** به غیر از ایام تعطیل، همه روزه در مدارس مزبوره باید ورزش به عمل آید.
  - **ماده سوم:** عدۀ ساعات و اوقات ورزش را وزارت معارف معین خواهد کرد.
  - **ماده چهارم:** این قانون پس از تصویب تا مدت یک سال در مراکز ایالات و ولایات و بعد در سایر نقاط به موقع اجرا گذاشته خواهد شد. [سیدمحمد تدین] وزارت معارف- [مُهر]: وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه [حسن مستوفی] ریاست وزراء: [مُهر]: ریاست وزراء. (کمام، ۱۳۰۶/۵/۳۶/۲۷/۶).

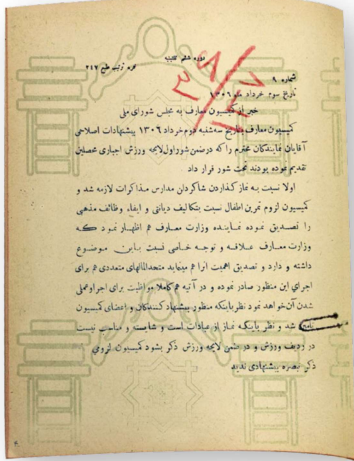
خبر از کمیسیون معارف به مجلس شورای ملی

کمیسیون معارف به تاریخ سه‌شنبه دوم خرداد ۱۳۰۶ پیشنهادات اصلاحی آقایان نمایندگان محترم را که در ضمن شور اول لایحه ورزش اجباری محصلین تقدیم نموده بودند تحت شور قرار داد:

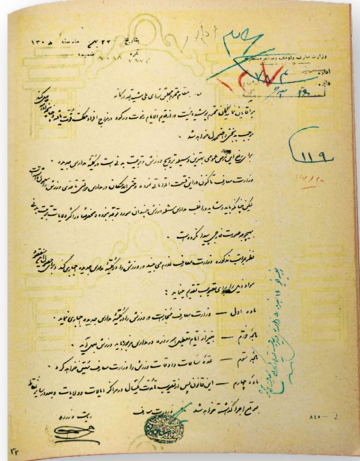
اولاً نسبت به نماز گذاردن شاگردان مدارس مذاکرات لازمه شد و کمیسیون لزوم تمرین اطفال نسبت به تکالیف دیانتی و ایفاء وظایف مذهبی را تصدیق نموده، نماینده وزارت معارف هم اظهار نمود که وزارت معارف علاقه و توجه خاصی نسبت به این موضوع داشته و دارد و تصدیق اهمیت آن را هم می‌نماید متحدالامال‌های متعددی هم برای اجرای این منظور صادر نموده و در آتیه هم کاملاً مواظبت برای اجرا و عملی شدن آن خواهد نمود. نظر به اینکه منظور پیشنهادکنندگان و اعضای کمیسیون تامین شد و نظر به اینکه نماز از عبادات است و شایسته و مناسب نیست در ردیف ورزش و در ضمن لایحه ورزش ذکر بشود کمیسیون لزومی به ذکر تبصره پیشنهادی ندید.

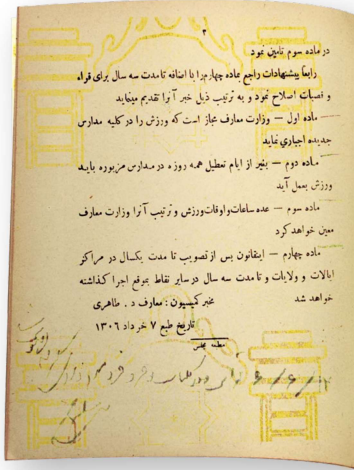
ثانیاً پیشنهادات تبدیل کلمه مجاز به (مکلف) و اضافه کلمه (ذکور) بعد از مدارس جدید و تصریح مدارس به (خارجی و داخلی) مطرح شد. نظر به این که ورزش برای تنمیه اطفال و تقویت بنیه و جبران تحلیلی است که در نتیجه تحصیل حاصل می گردد و ذکور و اناث هر دو مبتلا می شوند (بلکه طبقه اناث از نقطه نظر ضعف خلقی و نازکی طبیعی بیشتر از تحصیل تحلیل می روند و هنگام بلوغ عواقب رویه برای آنها پیدا می شود بیشتر محتاج به تقویت بنیه و ورزش می باشند) محروم نمودن آنها از استفاده از این حق شایسته نبود و کمیسیون قید مزبور را صلاح ندانست. از طرف دیگر چون وسایل ورزش در مدارس نسوان حتی در مرکز هم فراهم نیست و معلمه ورزش هم فعلاً موجود نیست مکلف نمودن وزارت معارف را به اجباری کردن ورزش در کلیه مدارس (اعم از ذکور و اناث) غیرممکن و غیرعملی است. علیهذا کمیسیون با نظریه نماینده وزارت معارف موافقت نموده که همان کلمه (مجاز) باقی بماند و راجع به تصریح مدارس به خارجی و داخلی چون کلیه مدارس تامین مقصود می نماید کمیسیون کافی دانست. ثالثاً حذف ماده دوم و سوم را کمیسیون برای حفظ قانون از تشتت در

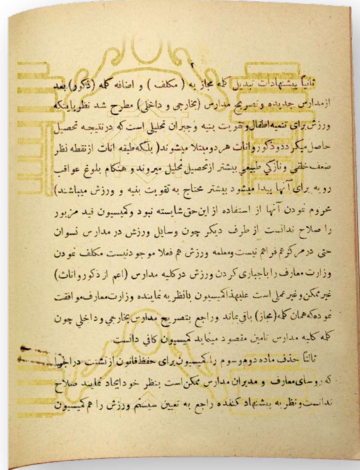
سند شماره دو، صفحه ۱

سند شماره یک

سند شماره دو، صفحه ۳

سند شماره دو، صفحه ۲

اجرا که رؤسای معارف و مدیران مدارس ممکن است به نظر خود ایجاد نمایند، صلاح ندانست و نظریه پیشنهادکننده راجع به تعیین سیستم ورزش را هم کمیسیون در ماده سوم تأمین نمود. رابعاً پیشنهادات راجع به ماده چهارم را با اضافه تا مدت سه سال برای قراء و قصبات اصلاح نمود و به ترتیب ذیل خبر آن را تقدیم می نماید:

ماده اول - وزارت معارف مجاز است که ورزش را در کلیه مدارس جدید اجباری نماید.
ماده دوم - به غیر از ایام تعطیل همه روزه در مدارس مزبوره باید ورزش به عمل آید.

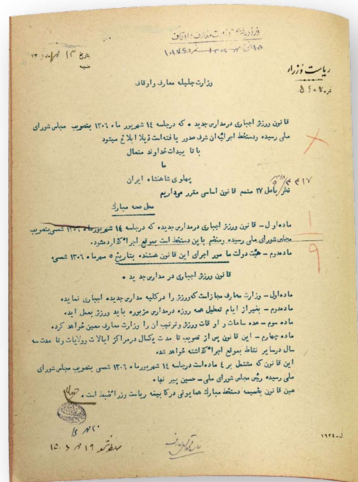

ماده سوم - عده ساعات و اوقات ورزش و ترتیب آن را وزارت معارف معین خواهد کرد.
ماده چهارم - این قانون پس از تصویب تا مدت یک سال در مراکز ایالات و ولایات و تا مدت سه سال در سایر نقاط به موقع اجرا گذاشته خواهد شد. مخابر کمیسیون معارف د. طاهری - تاریخ طبع ۷ خرداد ۱۳۰۶ (کمام، ۶/۲۷/۳۶/۵/۱۲۷).

♦ وزارت جلیله معارف و اوقاف

قانون ورزش اجباری در مدارس جدید که در جلسه ۱۴ شهریورماه ۱۳۰۶ به تصویب مجلس شورای ملی رسیده و دستخط اجرائیه آن شرف صدور یافته است ذیلًا ابلاغ می شود:

سند شماره سه

با تأییدات خداوند متعال

- **ماده اول:** قانون ورزش اجباری در مدارس جدید که در جلسه ۱۴ شهریورماه ۱۳۰۶ شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسیده و منضم به این دستخط است به موقع اجرا گذارده شود.
- **ماده دوم:** هیئت دولت مأمور اجرای این قانون هستند. به تاریخ ۵ مهر ماه ۱۳۰۶ شمسی.

◆ قانون ورزش اجباری در مدارس جدید

- **ماده اول:** وزارت معارف مجاز است که ورزش را در کلیه جدیده اجباری نماید.
  - **ماده دوم:** به غیر از ایام تعطیل همه روزه در مدارس مزبوره باید ورزش به عمل آید.
  - **ماده سوم:** عدۀ ساعات و اوقات ورزش و ترتیب آن را وزارت معارف معین خواهد کرد.
  - **ماده چهارم:** این قانون پس از تصویب تا مدت یک سال در مراکز ایالات و ولایات و تا مدت سه سال در سایر نقاط به موقع اجراء گذاشته خواهد شد.
- این قانون مشتمل بر ۴ ماده است در جلسه ۱۴ شهریور ماه ۱۳۰۶ شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است. رئیس مجلس شورای ملی - حسین پیرنیا.
- عین قانون به ضمیمۀ دستخط مبارک همایونی در کابینه ریاست وزراء ضبط است. [مُهر]: ریاست وزراء (ساکما، ۲۹۷/۳۸۴۵۵).

منابع

۱. دولت آبادی، یحیی (۱۳۷۱). حیات یحیی، ج ۱، تهران: عطار
۲. روزنامه ایران، سال ۱۳۰۱، شماره ۱۱۱۹، صفحه ۴.
۳. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما): شناسۀ سند ۲۹۷/۳۸۴۵۵
۴. سپهر، عبدالحسین (۱۳۸۶). مرآت الوقایع مظفری، تصحیح عبدالحسین نوایی، ج ۱، تهران: میراث مکتوب.
۵. صدیق، عیسی، تربیت اراده، نشریه تعلیم و تربیت، آبان و آذر ۱۳۰۴، سال اول، شماره ۸ و ۹، صص ۲-۳۴.
۶. فتحی، هوشنگ، تربیت بدنی: باسابقه ترین شکل های تعلیم و تربیت در طول تاریخ، نشریه رشد معلم، آبان ۱۳۷۰، شماره ۷۷، صص ۱۰-۱۵.
۷. کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (کمام): شماره بازیابی ۶/۲۷/۳۶/۵/۱۲۷
۸. کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (کمام): شماره بازیابی ۱۱۴۱-۶/۱۹۷/۱۶/۱/۴